

**GAZETECİLİĞİN VE TÜRK YAZILI BASINININ
KISA TARİHSEL PERSPEKTİFİ
(Bölüm I)**

Suat GEZGİN*

Short Historical Perspective of Journalism and Turkish Print Media

In this article the history of journalism and Turkish print media is analysed briefly. And also brief information is given about leader newspapers Turkish print media and censorship. Finally, the recent situation and role of Turkish print media is analysed. This article is divided into three parts because of its length.

In this issue, the history of journalism and how Turkey met with printing is analysed.

Key words: Journalism, printing, ottoman, newspaper.

.....

Yazılı, görsel ve işitsel basının -ki son zamanlarda bunlara elektronik gazeteciliği de ekleyebiliriz- kısaca medya olarak tanımlandığı günümüzde, kitle iletişim araçlarının etkisi ve önemi gün geçtikçe daha

---

*Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü.

fazlaşmakta, dolayısıyla basın yükü de o oranda artmaktadır. Biz, en önemli görevi toplumun haber alma gereksinimini karşılamak diye belirlenen basının, bizi ilgilendiren kısmı olan yazılı basında gazete ile ilgili bazı aydınlatıcı açıklamalarda bulunmaya çalışacağız. Kanımızca da, söz konusu açıklamalara gazetenin tanımını yapmakla başlamak en doğru adım olacaktır.

Gazetenin bugüne kadar çok çeşitli tanımlamaları yapılmıştır. Gazetenin bizce en tümü kapsayıcı tanımlamaları şöyledir:

► *Gazete, memleket ve dünya olaylarını geniş bir okuyucu kitlesine bildirmek, onların siyasi, fikri, sosyal ve ekonomik sahalarda ilerlemesini sağlamak amacıyla günlük olarak yayımlanan bir araçtır.*

► *Gazete, günlük olarak yayımlanan, haberleri ve fikirleri toplama, değerlendirme, işleme ve bunları başkalarına ileterek kamuoyu oluşturma sanatını mümkün hale getiren kitle iletişim aracıdır.*

İlk Gazeteler

Halkın haber alma ihtiyacını karşılayan gazetelerin ve gazetecilik mesleğinin ortaya çıkmasındaki en büyük etken de zaten, toplumun çevresinde ve daha uzağında gelişen olaylar hakkında bilgi sahibi olmak istemesidir. İnsan daima çevresinde olup bitenleri öğrenmek, kendi başına gelenleri başkalarına duyurmak, bunlar üzerinde düşünmek ve düşündüklerini de başkalarına iletmek gereksinimi duymuştur. İşte bu haberleşme eğilimi de gazetecilik mesleğinin doğmasında en büyük etkene

oluşturmuştur. Gazetecilik mesleği bugünkü konumuna gelene kadar da zorlu aşamalardan geçmiştir. İlk başlarda yalnızca devletin aldığı yeni kararları ya da yürürlüğe girmiş kanunları halka iletmek ya da hatırlatmak amacıyla küçük el ilanları şeklinde hazırlanan gazeteler, ticaretin gelişmesiyle birlikte genellikle ticari etkinliklerin duyurulduğu el ilanları şeklini almıştır. Ancak, 17. yüzyıldan itibaren Avrupa'da bir takım siyasi olayların gelişmesi devrinde yalnızca ticari olayları duyuran küçük ilanlar olmanın ötesinde toplumsal olayları içerip bunları halka aktaran ve hatta hükümeti eleştiren bir meta haline gelmiştir. Bundan sonra gelişimini sosyal, ekonomik ve teknolojik gelişmelere uydurarak son derece etkin bir kuvvet haline gelen gazeteciliğin bugünkü konumuna gelmesi sanıldığı kadar kolay olmamıştır.

Gazetenin ilk ortaya çıkışı çok eski zamanlara dayanır. İsrail tarihçisi Flavius Josephe, Babilonyalılarda kamu ile ilgili olayları günü gününe yazan ve bunları fırınlanmış çamur tabletler halinde duvar gazetesi olarak şehrin çeşitli köşelerine asan görevlilerden söz etmektedir. Louvre Müzesi'nde bulunan bazı Mısır papirüslerinden daha o dönemlerde gazetenin var olduğu anlaşılmaktadır. Hatta, Firavun Amarsis'in bazı gazetelerin taşlamalarına dayanamayıp kahrından öldüğü bu papirüslerde açıkça bildirilmektedir. M.Ö. 1750'de ise, III. Thoutmes'in bakanlarından birinin, bir gazetede çıkan yazıyı tekzip ettiği bilinmektedir. İşte tüm bu türden tarihi kalıtlardan, gazetenin geçmişinin M.Ö. 1750'li yıllara kadar gittiği anlaşılmaktadır. Eski Yunan sitelerinde de tarihi olayların yazıldığı

“Ori”ler, günlük olayların yazıldığı “Efimerit”ler ilkel gazete niteliğindedirler. Bunun dışında M.Ö. 59’da Sezar’ın buyruğu ile halkı ilgilendiren günlük önemli olayları kapsayan “Acta Diurna” adıyla bildiriler yayımlanmıştır. El ile yazılan bu bültenlerde önemli toplumsal ve siyasal olaylar, iflaslar, idamlar, cenaze ve düğün törenleri, yangınlar, kamuoyunu ilgilendiren anlaşmalar, hatta gladyatör oyunlarına dair halkı ilgilendiren çeşitli haberlere yer verilmiştir. Bu haberleri toplamak için özel kişiler görevlendirilmiştir. Bir çeşit duvar gazetesi olan Acta Diurnalar halkın görebileceği şekilde kentin belli başlı yerlerine asılmış, aynı zamanda evlere ve diğer eyaletlere gönderilmiştir. Bu nedenle, Acta Diurna’yı bugünkü modern gazetelerin atası, haberleri toplayan görevlileri ise bugünkü muhabirlerin ilk örneği olarak saymamız hiç de yanlış olmayacaktır.

Daha sonraki yüzyıllarda gazetenin öncüleri sayılabilecek ilk örnekler ise elle yazılan haber mektupları olmuştur. Siyasal ve ticari bilgileri kapsayan bu mektuplar ortaçağın sonlarına doğru özellikle büyük ticari kuruluşların çeşitli dallarında çalışanlar arasında elden ele dolaşmıştır. Haber mektuplarının 12-13 yüzyıllarda önemli bir ticaret merkezi olan Venedik’te doğduğu sanılmaktadır. Bundan sonra ticaretin gelişmesiyle birlikte tüm Avrupa genelinde görülmeye başlamışlardır. Elle yazılan bu haber mektupları bazı büyük ticari kuruluşlarca olayları ve akımları kendileri gibi görmeleri istenen kesimlere ulaştırılmış, böylelikle de ticari çıkar amacı sağlamak için kullanılmışlardır. Ancak matbaanın

bulunmasıyla birlikte haber mektuplarının daha fazla çoğaltılıp yayılması mümkün olmuş, dolayısıyla bu sınırlı alan genişlemiş, alanın genişlemesiyle birlikte konular da ticari ve siyasal konulardan başka konuları da kapsamaya başlamış, zamanla toplumsal olaylar ağırlık kazanmaya başlamıştır.

Matbaanın Bulunuşu

Uygurluk tarihini değişikliğe uğratan en önemli buluşlardan kabul edilmesi gereken matbaanın mucidi olarak her ne kadar Alman Gutenberg gösteriliyor olsa da, Gutenberg'in matbaayı bulduğu iddia edilen 1440 yılından önce hem de asırlar önce Asya'da basmacılığın bilindiği bugün kanıtlanmış durumdadır. Üstelik de Gutenberg'in hareketli harfleri kullandığı yöntem ondan asırlar önce Uygur Türkleri tarafından kullanılmıştır ki bu, Doğu Türkistan'da yapılan kazılar sonucunda bulunan tahtadan Uygur harflerinden açıkça anlaşılmaktadır.

Uygurların komşuları olan Çinlilerin, henüz M.S. 2. yüzyılda, taş ve tahta kalıplara kazınan metinlerin baskıyla çok sayıda kopyasının çıkarılması yöntemini kullandıklarına dair bilgiler vardır. Bu yöntemle basılan ilk haber yaprağının, imparatorun iletmek istediği bilgilerin devlet memurlarına ulaşması için Tang sülalesi zamanında yayımlandığı bilinmektedir (618-906). Sayfa kalıpları yerine tek tek harfleri birleştirerek hareketli baskı yöntemi ise Uygur Türkleri tarafından kullanılmıştır. 745'de Göktürk Kağanlığı'nı yıkarak Ötüken'de devlet

kuran Uygur Türkleri, Çin'in etkisi altında kalarak Manihaizm ve Budizm dinlerini benimsemiş, uzun süre Çin'in etkisi altında kalan bu Türklerden, Manihaizm ve Budizm diniyle ilgili birçok belge günümüze kadar gelmiştir. 19. Yüzyılın sonunda Kansu'da bir mağarada yapılan araştırmalarda bu tür belgelerin yanı sıra tahtadan yapılmış Uygur harfleri de bulunmuştur. Bu bölgelerde yapılan başka kazılarda da Uygur matbaa harflerine sıkça rastlanmıştır. Basmacılıkta kullanılan diğer bir malzeme kağıdın da M.S. 2. yüzyılda Çinliler tarafından bulunduğu sanılır. Keten ve pamuklu paçavralar ıslatılıp önce hamur haline getiriliyor, özel bir dibekte iyice dövüldükten sonra keçeler arasına yayılıp kurutularak bir nevi kağıt elde ediliyordu. Kağıdın diğer uluslar tarafından öğrenilip yapılmasına ancak 7. yüzyılda başlanmıştır. Arapların Semerkant şehrini ele geçirdiklerinde kağıt yapmayı Çinlilerden öğrendikleri, Avrupalıların da Endülüs yoluyla Müslümanlardan öğrendikleri düşünülmektedir. Matbaanın ise Asya'dan Avrupa'ya geçişinin Moğollar yoluyla olduğu sanılmaktadır. Kuvvetle inanıldığına göre basım tekniğini öğrenmiş olan Moğollar 12. yüzyılın ortalarında tüm Orta Asya'yı geçip, Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlar üzerinden Orta Avrupa'ya kadar ulaştıklarında bildikleri bu tekniği de gittikleri yerlere beraberlerinde götürmüşlerdir.

Ortaçağ Avrupa'sında matbaanın kesin olarak ortaya çıkması yaklaşık iki asır sürmüştür. Buna o devirde kiliselerin fazla söz sahibi olması dolayısıyla aşırı tutuculuğun neden olduğu düşünülebilir. Batıda hareketli harflerle ilk kitabın Gutenberg tarafından basıldığı söylenir

(1440–1450). Ancak artık bu düşünce terk edilmeye başlanmıştır. Yapılan araştırmalar o dönemde Orta Avrupa'nın çeşitli şehirlerinde birbirinden bağımsız olarak hareketli harflerle baskı yapma arayışının var olduğunu göstermektedir. El yazmalarına göre metinleri hızlı ve ucuz çoğaltması üstünlüğüyle ortaya çıkan matbaa, önce Almanlar arasında yaygınlaşmıştır. 15. yüzyılın sonlarına gelindiğinde yalnızca Almanya'da 60 ayrı kentte matbaa olduğu bilinmektedir. Yine aynı yıllarda Avrupa'nın birçok şehirlerinde ki, bunların çoğu ticaret merkezleri şehirler arasından seçilmiştir, kurulan matbaalarda daha çok ticari amaçlı yayınlar basılmaktadır. Ancak bir süre sonra, Avrupa'da baş gösteren siyasal ve toplumsal olaylar sonucunda matbaalar yalnızca ticari yayınları basmaktan başka toplumsal içerikli konulara ağırlık veren ve geniş halk kitlelerini etkilemeye yönelik yayımlara ağırlık vermeye yönelmişlerdir.

Bugünkü Anlamda İlk Gazetelerin Ortaya Çıkışı

Elle yazılan haber mektupları matbaanın bulunmasından sonra basımevlerinde çoğaltılmaya başlanmıştır. Ancak ticari içerikli yayımlardan başka yeni siyasal ve toplumsal yapıda kamuoyu oluşturmaya yönelik yayımlar da basılmaya başlanınca bu haber kağıtlarına olan ilgi daha da artmıştır. Bunun üzerine haber mektupları haber kitapları şeklinde basılmaya başlanmıştır. Hatta İngiltere'de 1513 yılından başlayarak bu tür yayımların yapıldığı bilinmektedir. Bir süre sonra yayınevleri haber kitapları yerine daha güncel ve sınırlı konulu haber yaprakları

yayımlamaya yönelmişlerdir. Bu yayımlar, dış politika ve ekonomi konularında da yönlendirici bilgilerden oluşan özetler içermekteydi. Bu yapıya bir de belli aralıklarla yayımlanma (sürelilik) özelliği eklenince günümüzdeki gazetecilik başlamış oldu diyebiliriz. Bu nitelikleri içeren ilk yayının Almanya Wolfenbüttel’de yayımlanan *Avise oder Zeitung* olduğu sanılmaktadır. Bu tür yayımı diğer Avrupa ülkeleri de izlemiştir. İsviçre (1610), İngiltere (1621), İsveç (1624), Fransa (1631) gibi. İlk günlük gazete ise, 1661 yılında yayımlanan *Leipziger Zeitung*’dur. Osmanlı topraklarında ilk Türkçe basımevinin çalışmaya başladığı 1727 yılına girerken Avrupa’da süreli basın, gazeteler ve dergiler yerleşmiş, günlük yaşamda önemli bir rol oynar duruma gelmiştir.

Osmanlı Devleti’ne Matbaanın Girişi

Matbaa gerçekte Osmanlı devleti topraklarına, resmî olarak İbrahim Müteferrika tarafından kurulmadan çok daha önce girmiştir. 1492 yılında İspanya’dan Türkiye’ye gelen Museviler yanlarında matbaayı da getirmişlerdir. 1493 yılında İstanbul’da ilk matbaa Musevi hahamı Gerson tarafından II. Beyazıt zamanında kurulmuş, bundan iki yıl sonra da Selanik’te bir başka matbaa Gerson’un oğlu tarafından faaliyete geçirilmiştir. Bu matbaalarda İbranice, Latince ve Yunanca din, tarih ve dilbilgisi kitapları basılmıştır. 1567 yılında ise İtalya’dan Osmanlı topraklarına gelen Sivashlı Apkar ismiyle anılan bir Ermeni, yanında getirdiği matbaa aletleriyle İstanbul Kumkapı’da bir basımevi kurmuş ve

burada Ermenice olarak dini kitaplar yayımlamıştır. Ancak, tüm bu basım işleri padişahın haberi olmadan gizli olarak yapılmıştır. Yavuz Sultan Selim zamanında özel izinlerle bazı kitaplar basılıp yayımlanmış olsa da, 1515 yılında I. Selim de babasının “baskı işinin ülkeye girmesinin yasak olduğu ve aksine hareket edenlerin ölüm cezasıyla cezalandırılacağı” yolundaki fermanını desteklemiş ve basım işini yeniden yasaklamıştır. Osmanlı topraklarındaki bu baskı yasağı yıllar sonra III. Ahmet zamanında Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın gayretleriyle kaldırılabilmiştir.

O döneme kadar, Osmanlı topraklarında kitapların tamamı el ile yazılıp çoğaltılmaktadır. Doğal olarak bu kitaplar çok az sayıda olduğundan çok pahalıdır ve ancak varlıklı kesim tarafından satın alınabilmektedir. Osmanlılar matbaacılığı, yaygınlaşıp basma kitapların bollaştığı 19. yüzyılın son çeyreğine kadar el sanatlarının bir bileşkesi olarak değerlendirmişlerdir. Hatta, yalnız okunmakla yetinilmeyen, yazılarının, tezhiplerinin, minyatürlerinin, cildinin güzelliğiyle estetik değer taşıyan bir nesne olarak algılamışlardır.

Kitap Osmanlı hattatlarıncı yazılır, müzehhip ve nakkaşlarca süslenir, mücellitlerce ciltlenirdi. Üretimin bütün bu aşamaları ayrı bir sanat dalı olarak görülür, ustaları büyük takdir görür ve yüksek ücret alırlardı. Yalnızca Osmanlı Sarayında el yazması kitap işiyle uğraşan yüzlerce kişi çalışıyor, devletin genelindeyse bu miktar çok daha fazla bir rakama ulaşıyordu. İşte böyle bir ortam içerisinde, ancak Damat İbrahim

Paşa'nın üstün gayretiyle İstanbul'da bir matbaa kurulmasına dair padişahın izin koparılmış ve aslında Protestan olup daha sonra Müslümanlığı kabul etmiş bulunan İbrahim Müteferrika'nın önderliğinde ilk Türk matbaası böylelikle resmî anlamda kurulabilmiştir (1727).

Türkiye'de Resmî Olarak İlk Matbaanın Kuruluşu

İbrahim Müteferrika ile kurulan ilk Türk matbaası üzerine sayıları büyük bir miktar oluşturan el yazmacıları kendi iş kollarını kaybedecekleri korkusuyla paniğe kapılmışlar ve Müteferrika ilk eserini piyasaya sunduğu anda örgütlü bir tepki göstermişlerdir. Matbaanın gelişine karşı yazıcılar Fatih Camii'nde toplanarak Beyazıt'a yürümüşler ve soranlara "matbaa geldi bizim sanatımız öldü onu gömmeye gidiyoruz" yanıtını vererek matbaa aleyhinde propagandada bulunmuşlardır. Bu tepkilerine karşılık padişahın matbaada dini eserlerin basılmayacağı sözünü almışlardır. Müteferrika'nın matbaası böylece zaten en çok dini kitapların alıcı bulduğu bir toplumda basacak kitap bulamamıştır. Bununla da yetinmeyen yazıcılar, matbaada basılan eserlerin el yazmalarına göre çok daha ucuz olmasından ötürü el yazması kitaplarının fiyatlarını hiç kâr sağlamayacak bir düzeye indirerek basımevinin ticaretleşme olanağını da ortadan kaldırmaya çalışmışlardır. Bunun yanı sıra her kitaptan %10 pay alan sahaflar da 350 kuruşluk bir el yazması bir kitaptan 35 kuruş almak varken, 35 kuruşluk basma bir kitaptan 3.5 kuruş almayı kendi çıkarlarına uygun bulmadıklarından el yazması kitapları satmayı tercih etmeye

başlamışlardır. Bu yüzden el yazması uzun bir süre basma kitaplara göre daha fazla rağbet görmüştür. Bu tür mali sorunlarla karşı karşıya gelen ilk Türk matbaası ancak devlet yardımıyla hayatta kalabilmiştir. Ancak korumacı Sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın idamından sonra devletin yardımı kesilmiş, bu nedenle iyice zor duruma düşmüştür. Yazmacılar tarafından çoğalıp gelişmesi bu şekilde engellenen Türk matbaası, yaklaşık bir asır kadar devam eden maddi sorunları yüzünden de oldukça büyük kayıplara uğramaktan kendini kurtaramamıştır.

Kaynakça:

- ÇAPANOĞLU, Süleyman: **Basın Tarihimizde Mizah Dergileri**, İstanbul, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, t.y.
- ÇAPANOĞLU, Süleyman: **Basın Tarihimize İlave**, İstanbul, Hür Türkiye Mecmuası Yayınları, 1960.
- DURAN, Oktay: **Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Matbaa ve Basın Sanayi**, İstanbul, Cem Ofset Yayınları, 1998.
- ERTUĞ; Hasan Refik: **Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi**, 2. bs., İstanbul, Sulhi Garan Matbaası, 1959.
- GERÇEK, Selim Nüzhet: **Türk Matbaacılığı**, İstanbul, İstanbul Devlet Matbaası Yayınları, 1939.
- İNUĞUR, M. Nuri: **Basın ve Yayın Tarihi**, 2. bs., İstanbul, Çağlayan Kitabevi, 1982.

-KAFESOĞLU, İbrahim: **Türk Milli Kültürü**, 12. bs, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1995.

-KOLOĞLU, Orhan: **Basımevi ve Basının Gecikme Sebepleri ve Sonuçları**, İstanbul, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1987.